

KİTÂBİYÂT

Mübahat S. Kütükoğlu, XVI. Asırda Çeşme Kazasının Sosyal ve İktisâdî Yapısı, Ankara 2010, 309 S.

Şehir tarihçiliği bir şehrin tarihini, tarihteki sürekliliğini ve çalışmanın yapıldığı dönemdeki sosyo-ekonomik yapısını, nüfusunu, idarî yapısını, coğrafi konumunun şehre etkilerini, ticaret, tarım ve hayvancılığı hakkında bilgi verir. Osmanlı dönemi Batı Anadolu şehirleri üzerine pek çok çalışması bulunan Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu'nun¹ bu yeni eseri de Çeşme Kazası'nın yukarıda bahsi geçen özelliklerinin tespiti ve ortaya konulması amacıyla kaleme alınmıştır. Ciltli olan kapağın iç kısımları yazarın el emeği ebrularıyla süslenen kitap, önsöz, giriş, sekiz bölüm, sonuç, bibliyografya, indeks ve eklerden oluşmaktadır. Kitap aynı zamanda içerisinde birçok grafik ve tablo barındırmaktadır.

Yazarın önsözde de ifade ettiği üzere bu konu 15-17 Eylül 1995 tarihinde yapılan Çeşme Sempozyumu'na bildiri olarak sunulmuştur. Daha sonra bildiriden hareketle uzun ve meşakkatli bir çalışma sonucunda kitap haline getirilmiştir. Araştırmanın büyük oranda arşiv kaynaklarına dayandığı, bunların içerisinde ise tahrir defterlerinin ilk sırayı aldığı yine yazarın değindiği noktalardandır.

Giriş kısmında (s. 1-12), çalışma yapılırken kullanılan arşiv malzemelerinden defterler üzerinde durulmuş ve bu defterlerin tanıtımı yapılmıştır. Tahrir sayımlarının ne şekilde yapıldığı hakkında bilgi verildikten sonra Tahrir Defterleri'nin nasıl düzenlendiği kısaca açıklanmıştır. Çalışmanın en önemli kaynaklarından olan Mufassal ve İcmal defterler, Timar Defterleri, Yaya Defterleri ve Konar-Göçer Cemaat Defterleri hakkında tafsilatlı bilgiler yer almaktadır.

Birinci bölüm (s. 13-32), iki kısımdan meydana gelmiştir. Bunlar kazanın coğrafi yapısı ve tarihi hakkındadır. Coğrafi yapının ele alındığı ilk kısımda yüzey şekilleri, toprak yapısı, bitki örtüsü hakkında bilgi verilmektedir. Ardından antik çağdan itibaren Çeşme'nin tarihçesi kronolojik olarak sıralanmaktadır. Antik çağda Urla Yarımadası'nda kurulan üç önemli merkezden biri olan Çeşme'nin Türk hâkimiyetine girişi ve bir deniz üssü

¹ Bu eserleri şöyle sıralayabiliriz: *XV ve XVI. Asırlarda İzmir Kazasının Sosyal ve İktisâdî Yapısı*, İzmir 2000; *XVI. Asırda Tavas Kazasının Sosyal ve İktisâdî Yapısı*, İstanbul 2002; *XIX. Asır Ortalarında Tavas Kazası*, İstanbul 2007; *Menteşe Sancağı 1830 (Nüfus ve Toplum Yapısı)*, Ankara 2010.

olarak önemine dikkat çekilmiştir. Yine bu bölümde ünlü seyyah Evliya Çelebi'nin; Çeşme, Karaburun, Sivrihisar hakkında yazdıklarına yer verilmiştir.

İkinci bölümde (s. 33-50), kazanın idarî yapısı ve köy adlarının ne sebeple verildiği üzerinde durulur. Çeşme'nin kaza olarak teşkilatlanması, XV. yüzyılın sonu veya XVI. yüzyılın başlarıdır. XV. yüzyılda Çeşme kazasının hudutları içerisinde olması gereken yerlerin İzmir'e tâbi olduğu yazar tarafından belirtilmiştir. Çeşme'nin dört nahiyeden meydana geldiği bilgisi verildikten sonra toplamda bu nahiyelere bağlı kırk iki köyün var olduğu bir tablo ile ortaya konulmuştur. Özellikle bu köylerin isimlerini ne şekilde aldıkları konusu üzerinde durulmuş ve isimlendirilmede yapılan yanlışlıklar açıklanmıştır. Yazar, köylerin isimlendirilmesinde, coğrafi özellik, bölgede yaşayan cemaatlerin adları ve antik çağda kullanılan isimlerin rol aldığına dikkat çekmektedir.

Üçüncü bölüm (s. 51-94), Çeşme'de bulunan dört nahiyenin; Çeşme, Karaburun, Sivrihisar ve Hereke'nin nüfusu hakkındadır. Bu bölümde nüfus verileri ile birlikte kazada bulunan cemaatler, muaf ve vazifeliler, muafiyeti olmayan fakat özel statüde olan hacılar, azat edilmiş köleler ve mühtediler hakkında bilgi verilir. Ayrıca yaya teşkilatı ve yaya nüfusundan da bahsedildikten sonra tahmini olarak kazanın toplam nüfusuna geçilir. Yapılan tablo ve grafikler anlatılan nüfus oranlarını daha anlaşılır kılmaktadır. Çeşme kazası nüfusunu ortaya koyan tabloda bir asırlık nüfus değişiklikleri *hane*, *mücerred*, *muaf* ve *toplam nefer* sayısı olarak görülebilmektedir. Buna göre kazanın toplam nüfusu 1529'da 21.850, 1575'te ise 19.724 kişidir.

Dördüncü bölüm (s. 95-148), ziraat ve hayvancılık faaliyetleri hakkındadır. Ziraî mahsullerden hububat olarak buğday, arpa ve ayrıca bakliyat türleri görülür. Bağ, bahçe, bostan tarımı da yapılan kazada bağ ve incir bahçeleri önemli bir yekûn tutar. Yine bölgede çok miktarda badem ağaçları bulunmaktadır. Nitekim 1529 ile 1575 yıllarında yapılan tahrirlere bakıldığında bağ, bahçe ve bostanlardan alınan öşrün bu dönemde % 22 arttığı görülmektedir. Sanayi bitkileri olan zeytin, pamuk, keten, palamut, sumak yaprağı, susam ve dut yaprağı da ziraati yapılan ürünler arasında yer almaktadır. İklim ve bölge koşullarının uygun olması sebebiyle sanayi bitkilerinde ilk sırayı zeytin, ikinci sırayı ise pamuk almaktadır. Kazada un ve zeytin değirmenleri ile susam değirmenleri olan tahunhaneler bulunmaktadır. 1529'da 153 un değirmeni ile 206 zeytin değirmeni bulunmakta iken 1575'te toplam 341 değirmen vardır. Ayrıca ailelerin kendi ihtiyacını karşılamak üzere az miktarda küçük tezgâhta yaptıkları dokumacılık görülmektedir. Hayvancılığa gelecek olursak; küçükbaş hayvan yetiştiriciliği, arıcılık ve balıkçılık dikkat çeken

faaliyetlerdir. Bu bölümde farklı açılardan birçok veri, grafik ve tablolarla okuyucuya sunulmuştur.

Beşinci bölüm (s. 149-180), toprak idaresine ayrılmıştır. Timar sistemi hakkında hatırlatıcı bilgiyle başlanan bu kısımda kazanın timarlı sipahileri hakkında bilgi verilir. Kazada uygulanan timar sistemi, sipahilerin görevlendirilmeleri, toprakların dağılışı, timarların el değiştirmesi ve kaza nüfusunun timar sistemi içindeki dağılımına yazar tarafından dikkat çekilmektedir. Timarlı sipahilerden bazıları sahil güvenliğini sağlar, bir kısmı yapılan deniz seferlerine denizcilik konusunda deneyimli olan askerleri gönderir, bir kısmı ise timarının büyüklüğü oranında belli bir miktarda asker ile sefere katılırdı. Toprakların has, zeamet ve timar olarak ayrıldığı kazada reaya köylerinin ve cemaatlerin yaşadığı bölgelerdeki en verimli topraklar padişah hasları içindedir. Bu yüzden kaza gelirinin %85'i padişaha ait haslardan oluşmaktadır.

Altıncı bölüm (s. 181-202), devlet işletmeleri, mukataalar ve ticaret hakkındadır. Kazada mukataa yöntemiyle idare edilen haslar, gümrükler ve tuzlalar bulunmaktaydı. Haslar mukataaya verilirken birkaçı birleştirilirdi. Mukataalar devlet tarafından atanan bir emin veya devlete belli bir miktar ücret vermeyi kabul eden mültezim tarafından işletilirdi. Çeşme Limanı Gümrüğü çevresindeki Karaburun, Ayasulug, Ayayorgi iskeleleri Sisam Adası ile birlikte mukataaya verilmekteydi. Gümrük dışında tuzla da mukataaya verilen gelirler arasındaydı. Tuzlalar ya devletin tayin ettiği bir emin tarafından idare edilir veya üç yıllığına iltizama verilir. İşte Seferihisar'daki tuzla da bu sistemin uygulandığı bir gelir kaynağı idi. Kazada ticaret, dış ticaret ve iç ticaret olmak üzere iki kısımdan meydana gelmekteydi. Bunun dışında kurulan hafta pazarları da ticarete önemli bir yer tutardı. XVI. yüzyılda Cenevizlilerin elinde olan Sakız'dan ve Avrupa'dan gelen mallar Çeşme Limanı'na çıkarılır, buradan İstanbul ve Anadolu'ya sevk edilirdi. 1566'da Sakız Adası'nın fethi ve 1536'da Fransa'ya verilen ticari imtiyazlar gibi sebeplerle buradaki tüccarın daha korunaklı olan İzmir Limanı'nı tercih ettiği, böylece Çeşme'nin ticaretteki yerini kaybettiğine dair bilgiler okuyucuyla paylaşılan önemli hususlar arasındadır.

Yedinci bölüm (s. 203-216), sosyal olaylara ayrılmıştır. Bu olayların başında hane sürgünleri, cezalandırma amaçlı sürgünler, korsanlık ve eşkıyalık gelmektedir. Osmanlı Devleti'nde ailelerin kendi istekleriyle topraklarını bırakıp başka bir yere gitme imkânı yoktu. Ancak haneler devlet tarafından bir yerden bir yere hareket ettirilirdi. Sürgün edilen haneler arasında fakir olanlar değil de hali vakti yerinde olanlar seçilirdi. Sürgün emri verilirken, eskiden

yapılmış olan hizmetler göz önünde bulundurulurdu. Belli bir muafiyeti olmayan bir kasabadan on haneden biri sürgüne gönderilirdi. Bu sürgünler belli bir bölgeden değil memleketin hemen her tarafından yapıldığı için çeşitli kökenlerden gelen insanların bir araya gelip kaynaşmasına imkân sağlıyordu. Sürgüne gidecek olan ailelerin geri dönmeleri için ellerinde bulunan tarla ve bağ bahçeleri satılırdı. Bu malların değerinde bir fiyata satılması için devlet görevlileri yardım ederdi.

Sekizinci bölümde (s. 217-236), Çeşme’de bulunan tarihi eserler, askerî ve sosyal yapılar olarak iki kısımda ele alınmıştır. Askerî yapılar Çeşme ve Sığacık kaleleridir. Sosyal yapılar ise camiler, kervansaray, zaviyeler, değirmen, musluk ve hamamlardan meydana gelmektedir. Çeşme Kalesi ilk defa 1501 yılında Türkler tarafından deniz kenarında Sakız Adası’na nazır %35-49 eğimi olan bir arazi üzerine yapılmıştır. Sığacık Kalesi ise Rodos Seferi sırasında Kaptan-ı Derya Pıllak Mustafa Paşa tarafından yapılmıştır. Çeşme Kalesi’nin inşasından sonra canlanan ticaretle beraber gelen giden tüccarın konaklaması için 1528’de Maktûl/Maktûl İbrahim Paşa tarafından iki katlı dikdörtgen şeklinde bir kervansaray yaptırıldığı yazar tarafından belirtilmiştir.

Eserde XVI. yüzyıl Çeşme kazasının idarî yapısı, nüfusu, hayvancılık ve tarımsal faaliyetleri, toprak idaresi, devlet işletmeleri ve kazanın sosyal olayları okuyucuya detaylı bir şekilde açıklanmıştır. Kazada bulunan tarihî eserler ise okuyucuyu günümüz Çeşme’sinin tarihi hakkında bilgilendirmektedir. Bu çalışmada Prof. Kütükoğlu, kendisine has yaklaşım ve yöntemiyle kaynakları tahlil ederek elde ettiği bilgileri ve tablolarda verileri okuyucuya sunmuştur. Nitekim eserde bölümler içerisine yerleştirilmiş olan 52 tablo ile 40 grafik, verilmek istenen bilgileri mukayese ederek okuyucunun anlamasını kolaylaştırmaktadır. Aynı zamanda metin içerisinde kullanılan yedi harita ile on iki resim ve bir plan da kaza hakkındaki bilgileri okuyucunun zihninde daha anlaşılır kılmaktadır. Kitabın sonuna eklenen ekler, tablo ve grafikli haritalar, verilen bilgileri detaylandırmaktadır.

Çeşme kazası hakkında verdiği orijinal bilgilerle gerek Çeşme’nin XVI. yüzyıl sosyo-ekonomik yapısı gerekse Osmanlı şehir tarihi çalışanları için bir çalışma rehberi niteliğini taşıyan kitap, takip edilmesi gereken yol ve kullanılması zaruri kaynaklar hakkında aydınlatıcı bilgiler sunan önemli bir eser mahiyetindedir.

Fırat BOZTAŞ*

* Arş. Gör., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, firatboztas@hotmail.com.